

A forma sejtetése és a kontaminálás a magyar műfordítás-történetben¹

A magyar nyelv alkalmasságát mind az antikos időmértékes, mind a rímes-hangsúlyos versek írására az irodalomtörténet folyamán számos költő-műfordító kiemelte. Csokonai 1799-ben büszkén hangoztatta, hogy egész Európában csak a magyar alkalmas mind a rímes, mind a mértékes versek írására, így költészetünk külső ékességeit tekintve egyedülálló csoda: „Egyedül csak maga a Magyar nyelv alkalmas arra az egész Európában, hogy mind *Sarkalatos*, mind mértékes verseket lehessen rajta csinálni, egyszóval el merem mondani, hogy ennek a nyelvnek sem hangzásával, sem a benne találtatható kellemetes és bő sarkalatok számával, sem a ’tagok’ bizonyos, állandó, meghatározott vagy hosszan való ejtésével; egyszóval, valami csak a Poézisnak külső ékességét teszi, eggyel sem dicsekedhetik semmi előttünk esmeretes nyelv is a Világon”.² Babits Mihály a 20. század elején Csokonaiéhoz hasonló lelkesedéssel hangsúlyozta, hogy magyar nyelven a világirodalom minden zenéje meg tudna szólalni, ha akadna egy kiváló nyelvművész, aki ezt megvalósítja.³

A verses művek magyarra fordításának egyik alapkérdése a forma megtartása vagy elvetése. A formahűséget leggyakrabban a nyelv természetével hozzák összefüggésbe, s ritkábban tudatosul, hogy a nyelv adottságai mellett legalább ugyanolyan fontos szempont a kulturális tradíció. Radó Antal klasszikus definíciója szerint például „a műfordítás valamely szépirodalmi műnek más nyelvre való olyan áttétele, mely anyagilag, és a mennyiben az illető nyelv természete engedi, alakilag is hű”.⁴ Ha ez a definíció általános érvényű lenne, akkor az időmértékes formában íródott magyar verseknek csak formahű magyar fordításuk létezne, hiszen nyelvünk természete ezt megengedi – a helyzet azonban (szerencsére) ennél sokkal változatosabb. A vers formájának megválasztásában fontos szerepet játszik a nyelv természete mellett „a fordítók és az irodalmi élet konszenzusa”.⁵

A magyar nyelv különleges természetére hivatkozás még nem feltétlenül jelenti a formahűségnek mint fordítói elvnek a támogatását. Ellenérvként felmerül, hogy a magyarnak versfordítói hagyományára kialakításában más európai nyelvekhez kellene igazodnia. Csengery János szerint „az »alakhűség« általános szabály nem lehet, hiszen a francia, angol, olasz, spanyol nyelv nem

Polgár Anikó (1975) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, Selye János Egyetem, Komárom, polgara@ujs.sk

¹ A témával kapcsolatos kutatások az 1/0106/21. számú, *Kultúrna pamät, problematika prekladu a plurilingvizmus v kontexte maďarskej literatúry a lingvistiky* című VEGA-projekt keretében folytak.

² Csokonai Vitéz Mihály: *Összes művei II. Prózaí művek*. Bp. 2003. 492.

³ Babits Mihály: *Irodalmi problémák*. Bp. 1917. 23–24.

⁴ Radó Antal: *A magyar műfordítás története 1772–1831*. Bp. 1883. 11.

⁵ Kappanyos ezzel arra utal, hogy a magyar jambus „téves kulturális asszociációk felkeltése nélkül” használható bizonyos nyugat-európai strófák helyett. Kappanyos András: *Bajuszbögre, lefordítatlan. Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Bp. 2015. 136.

képes a görög–latin versek metrumait utánozni s így kénytelen vagy modern formákat használni vagy prózában fordítani”.⁶ Csengery ezért német mintára (elsősorban Wilamowitz-Moellendorf nézeteire építve) bizonyos esetekben a versforma helyettesítését preferálja.⁷ A változatos versformák használata kapcsán ellenérvként szokott felmerülni az is, hogy képes ugyan a magyar nyelv a legkülönbébb formákat is megszólaltatni, ám ezek idegenül hatnak a magyar befogadóra. Arany János (akire Csengery is minduntalan hivatkozik) például ezzel érvel: „Ama régi formák, bármily alkalmas is zengő nyelvünk a görög-római mérték visszaadására, nem képesek a magyar lélekben azt a zenei visszhangot költeni, melyet egykor az illető nép keblében költöttek”.⁸ A magyar nemzeti versidom jellegzetességeit kutató Arany a régi magyar irodalomra és a népköltészetre alapoz, s kimutatja, hogy a magyaros verselésen belül is működik az időmérték, de vegyesen, szeszélyes változatossággal, s ha valaki megpróbál jambusokban vagy trocheusokban népdalt írni és azt el is énekelni, „túrhetlen egyhangúsággal gyötrendi a magyar fület”.⁹ Arany két verselési rendszer kontaminálásával kísérletezett, az ütemhangsúlyos verselésen belül próbálta meg érvényesíteni az időmértékes prozódia bizonyos elemeit, de csak elszórtan, az említett „szeszélyes változatosság”-ot megőrizve.

Hasonló jelenség fordítva is érvényesíthető, úgy, hogy az időmértékes verselésben a hosszú szótagot helyettesíti a költő bizonyos esetekben, elszórtan, egy-egy alkalommal hangsúlyos szótaggal, anélkül, hogy az egész verselés időmértékes alapjellegét megbontaná. Főként a Nyugat költői-műfordítói éltek ezzel a módszerrel, s a két verselési rendszer alkalmankénti összekombinálásában a forma fellazításának, sejtetésének a lehetőségét látták. Nem szimultán verselésről van tehát szó, melynek során ugyanabban a versben egyik olvasatban az egyik, másik olvasatban a másik verselési szabályrendszer érvényesül következetesen, s természetesen járja át egymást, hanem az egyik verselési rendszer alkalmankénti fellazításáról.

A magyar nyelv különleges természetére hivatkozók csak az általuk ismert nyugat-európai vagy szláv nyelvekkel való összehasonlításból indultak ki, nem számoltak nyelvrokonainkkal, pl. a finnel, melynek prozódiai lehetőségei ugyanolyan sokoldalúak, mint a magyarnak. Tuomo Lahdelma szerint azt, hogy a finnben és a magyarban ugyanazok a metrikai rendszerek használatosak, akár a nyelvrokonság újabb bizonyítékának is tarthatjuk.¹⁰ A finn irodalmi és műfordítói hagyomány azonban a magyartól eltérően alakult, s ez is azt bizonyítja, hogy a nyelv természete mellett a kulturális tradíció is nagy hatással van a versformák megválasztására. A finn hagyományos verselés, a Kalevala-vers is kontamináló, kevert jellegű, de nem színesítésről vagy alkalmankénti helyettesítésről van szó, hanem egy szabályosan felépített rendszerről, melyben a szótagok időértéke és hangsúlyos jellege is számít.

A továbbiakban a kontaminálás három esetét vizsgáljuk a magyar műfordítás-történetből vett példákon. Az első típusnál az antik időmértékes versek magyar fordításain belül figyeljük meg a forma sejtetését, a hosszú szótag alkalmankénti hangsúlyos helyettesítését és a jelenség

⁶ Csengery János: Műfordítás. In: *Világirodalmi lexikon* (Külföldi irodalom). III. Szerk. Dézsi Lajos. Bp. [1934]. 1246.

⁷ Erről bővebben lásd: Polgár Anikó: *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*. Pozsony 2003. 57–73.

⁸ Arany János: *Irányok*. 1861–1862. In: uő: *Munkái. VI. kötet. Próza dolgozatok*, Bp. 1907. 316.

⁹ Arany János: *A magyar nemzeti vers-idomról*. 1856. In: uő: *i. m.* 272.

¹⁰ „Tarkastelu on osoittanut, että suomessa ja unkarissa on käytössä samat metriset systeemit. Joka haluaa, voi nähdä tässä uuden todisteen suomen ja unkarin kielellisessä sukulaisuudesta.” Tuomo Lahdelma: *Mitta mitasta. Suomen ja unkarin metristen systeemien vertailua. Hungarologische Beiträge* 1. évf. 1993. 147–178.

megítélését. A második alfejezet az ún. nyugat-európai verselésnek a magyar leképezéseiben vizsgálja az időmérték és a hangsúly kontaminálását. A harmadik alfejezetben a kevert módszerű Kalevala-vers magyar megvalósítását mutatjuk be.

Az antik forma sejtetése és a kontaminálás

A forma felvállalása vagy elvetése/helyettesítése gyakori témája a műfordítói vitáknak, s közben kevéssé tudatosul, hogy a formahűség képlékeny, több fokozatban megvalósuló jelenség. Néha kérdéses, hogy az adott jelenséget formahűségnek vagy a versforma helyettesítésének tartjuk-e, s az abszolút formahűség szószólói megkérdőjelezik a licenciákkal vagy a forma sejtetésével élő fordítások formahűségét. A formahűségen belül számos fokozatot különböztethetünk meg, köztük a forma részleges felvállalását, a forma sejtetését, a kontaminálást és a formahűség abszolutizálását. Forma és formátlanság radikális szembeállítás helyett érdemesebb megfigyelnünk a versformák megválasztásának kulturális kötődéseit, a sémáktól való eltéréseket, a köztes fokozatokat, a forma sejtetésének, a formahűség látszatának eseteit.

Ha a fordító bizonyos helyeken csak sejteti az eredeti formát, ha az időmérték hosszúságát hangsúlyos szótaggal helyettesíti, tulajdonképpen két verselési rendszert kontaminál. Babits Eratójából egy Meleagrosz-epigramma első disztichonját idézzük:

Ἵρθρε, τί νῦν, δυσέραστε, βραδὺς περὶ κόσμον ἐλίσση
 – U U | – U U | – U U | – U U | – U U | – –
 ἄλλος ἐπει Δημοῦς θάλαπρθ' ὑπὸ χλανίδι;
 – U U | – – | – || – U U | – U U | –

Óh nyomorult hajnal! hol késel most, amikor más
 – U U | – – | – – | – – | – U U | – –
 öleli Démót, s más élvez a paplan alatt?¹¹
 U U U | – – | – || – U U | – U U | –

A pentameter első szótagjára csak a hangsúly által kerül nyomaték, ezt daktilusnak csak akkor érezzük, ha a nyugat-európai nyelvek (pl. angol, német) metrikája szerinti analógiát alkalmazzuk. A többi esetben viszont az antikos (görög–latin) módszerhez igazodva a szótagok időértéke számít. A következő példában a spondeus második hosszú szótagját oldja meg a fordító hasonló módon, a hangsúly révén:

Még nem ért meg a fűrt, nem nyílt ki egészen a rózsa.¹²
 – U | – U U | – – | – U U | – U U | – –

A módszert a rekonstruktív fordítás hívei gyakran kritizálták, Devecseri Gábor ilyen példákra hivatkozva „körülbelül hexameter”-ről, „a hexameter sejtetésé”-ről, „körülbelül vers”-ről

¹¹ Babits Mihály: *Erato. Az erotikus világköltészet remekei*. Bp. 1947. 15.

¹² Uo. 25.

beszél,¹³ s ahhoz hasonlítja, mintha a karmester csak körülbelül interpretálna.¹⁴ Devecseri azt hangsúlyozta, hogy a tiszta metrum és a költőiség nem áll ellentétben, hanem egymást segítik: a metrum úgy röpteti magasba a költői szöveget, ahogy a madarat a szárny. Ha kijelentjük, hogy a metrikai tisztaság a költőiség rovására érvényesül, Devecseri szerint ez olyan, mintha azt mondanánk: „De magasra száll az a madár! pedig még azt a két nagy szárnyát is magával viszi”.¹⁵ A kétnyelvű Horatius-kötetben, melynek Devecseri volt az egyik szerkesztője, többek között éppen a kontaminálás módszere miatt kerültek a függelékbe a metrikai licenciákkal élő fordítások (pl. Carm. IV. 7. Szabó Lőrinc fordításában¹⁶).

Ez a kötet, illetve ennek a rekonstruktív műfordítói eszményt erőszakosan érvényesítő szerkesztői módszerei váltották ki az ún. Horatius-vitát.¹⁷ A vita során az időmértékes metrika tiszta megvalósítását többen is az érthetőség, a természetesség akadályának tartották. „... sajnos, a latin lett úr a magyar rovására. És a metrika az értelem, sőt a horatiusi *parlando* könnyedség, csevegés rovására” – írja például Rónay György.¹⁸ Hasonlóan vélekedik Vas István is: „S az évekkel egyre erősödött bennem a kétely, vajon költőileg csakugyan előnyünkre szolgált-e a metrikai tisztaságnak ez a kivételes lehetősége; s nem jobban járunk-e, ha a szótagok metronómszerű rövidségét mi is a hangsúlyossággal pótoljuk”.¹⁹

A központosított kiadói rendszer a rekonstruktív fordítói módszereket követelte meg, ám a forma abszolutizálását (melyet Devecseri képviselt) több irányból is támadták. Devecseri ugyanis nem elégedett meg a versforma fő követelményeinek betartásával, hanem a legapróbb részletek (pl. a hexameterben a daktilusok aránya, a kulcsszavak elhelyezése, a belső rímek, díszítmények) leképezésére is törekedett, s szerkesztőként is hasonló elvárásai voltak. Valószínűleg a forma abszolutizálására, de sokszor ezzel együtt járó nyelvi tükrözésre is gondol Ferenczi Attila, mikor „a mindent lefordítani akaró, káoszalkotó mohóság, a pontosság ígázatában teremtett dzsungel” kifejezéseket használja az antik fordítások egy csoportja kapcsán, s hangsúlyozza, hogy ennek köszönhetően „számtalan jelentős ókori mű esett az unalom áldozatául magyar fordításban”.²⁰ Ebből fakadóan érzi úgy néhány kortárs műfordító, hogy vissza kellene térni a forma sejtetésének, a kontaminálásnak a módszeréhez. Imre Flóra Horatius-fordításaiban pl. az alkaioszi sorban használ hosszú szótag helyett hangsúlyosat: „Romokban fekvő birodalomra is” (Horatius Carm.

¹³ Devecseri Gábor: Antik versforma – magyar szöveg. In: uő: *Műhely és varázs. Görög–római tanulmányok*. Bp. 1973. 333.

¹⁴ „Hevesebb olaszoktól ezért záptojás és rothadt hagyma jár. Zenei vétségért ma már nálunk is. De a vers maradhat »körülbelül vers«?” Devecseri: *i. m.* 333.

¹⁵ Devecseri Gábor: *Levél Vas Istvánhoz*. In: uő: *i. m.* 352–353.

¹⁶ Quintus Horatius Flaccus: *Összes versei*. Bp. 1961. 666–667.

¹⁷ A vitáról lásd még: Polgár Anikó: „Pontosság” és „szószertintés” a rekonstrukció elméletében. A Horatius-vita néhány elvi kérdése. In: *Papirgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*. Szerk. Hajdu Péter, Polgár Anikó. Bp. 2006. 7–19.; Körözs Imre: Kókuszverseny és bölcs bolondozás. *Holmi* XXVI. évf. 2014/10. 1174–1178.; Imre Flóra: *Horatius noster – A magyarországi Horatius-kép változásai*. Doktori disszertáció. ELTE BTK., Bp. 2020. 100–115. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/58212/dissz_imre_flora_nyelvtud.pdf?sequence=1 (Utolsó megtekintés: 2023. 04. 23.); Darab Ágnes: A klasszikus antikvitás hazai műfordítás- és recepciótörténetéről (19–20. század). *Irodalomtörténeti Közlemények* CXXVI. évf. 2022. 252.

¹⁸ Rónay György: Horatius körül. In: uő: *Fordítók és fordítások*. Bp. 1973. 147.

¹⁹ Vas István: Horatius olvasásakor. In: uő: *Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934–1973*. Bp. 1974. 608.

²⁰ Ferenczi Attila: Holt nyelv, eleven ókor. Szerkesztői előszó. In: Földiák Vince: *Horatius leveleinek első könyve*. Bp. 2019. 6.

I. 37.)²¹ – a „birodalomra” szó első szótagjának a képlet szerint hosszúnak kellene lennie, itt rövid ugyan, de hangsúlyos.²²

A „jambus-érzés” és a játék a hangsúllyal

A fenti példák csak elszórt jelenségek, ám az ún. nyugat-európai verseléshez sorolt jambikus verseink nagy többségében a 20. században olyan mértékű fellazulás érzékelhető, amely a két verselési rendszer erőteljesebb kontaminációjával magyarázható. Hegedüs Géza szerint a lazának ható jambikus sorokban „az időmértékes vers szótagjainak időértékét hangsúlybeli helyzetük határozza meg”, s ez szerinte olyan fontos jegye a modern magyar verselésnek, hogy „ha ezt nem vesszük tudomásul, akkor nem érthetjük meg Ady költészetének prozodiáját, és értetlenül állunk az Ady utáni – tehát a modern – magyar költészet minden verstani problémája előtt”.²³ Nemes Nagy Ágnes szerint „olyasféle folyamat játszódott le a magyar jambusban – bár ez csak analógia, és egyáltalán nem azonosság –, amilyen az indoeurópai nyelvek metrikus verseiben, ahol a hangsúly vette át a szótaghosszúság szerepét”.²⁴

A nyugatosok (pl. Babits Mihály vagy Szabó Lőrinc) saját verseiben és műfordításaiban a nehéz bázist gyakran a hosszúság helyett a hangsúly határozza meg. Babits Szonettek című versének pár sorát idézzük, bejelölve először a hosszú és rövid, majd a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagokat:

Bár munkában manapság nincs nemesség,
 – – | – – | U – | – – | U – | –
 ez csupa munka, csupa faragás²⁵
 – U | U – | U U | U U | U –

Bár munkában manapság nincs nemesség,
 X 'X | X X | 'X X | X 'X | 'X X | X
 ez csupa munka, csupa faragás
 X 'X | X 'X | X 'X | X 'X | X X

Az első esetben a két sorban három jambust találunk, a többi helyettesítő versláb, a második esetben, ha a jambus megfelelőjének az egy hangsúlytalan és egy hangsúlyos szótagból álló egységet (X 'X) tartjuk, akkor hatot. A jambikus jelleg azonban nem így külön-külön, hanem együtt hatva érvényesül, két verselési rendszer keveredéséről van szó.

²¹ Imre Flóra: A Kleopátra-óda értelmezéséhez. *Ókor* VII. évf. 2008/4. 74.

²² Hasonló példa: Horatius Carm. III.1. „Utálok ezt az ostoba tömeget”. Horatius: Római ódák. Ford. Imre Flóra. *Kalligram* XXXII. évf. 2023/3. 3.

²³ Hegedüs Géza: *A költői mesterség. Bevezetés a magyar verstanba*. Bratislava 1978. 171.

²⁴ Nemes Nagy Ágnes: Magyar jambus. In: *A műfordítás ma. Tanulmányok*. Szerk. Bart István, Rákos Sándor. Bp. 1981. 310.

²⁵ Babits Mihály: *Összegyűjtött versei*. Bp. 1977. 103.

A módszer egyre nagyobb teret hódít a kortárs magyar műfordítás-irodalomban. Nádasy Ádám is hangsúlyozza, hogy „a szerzők, fordítók egyre gyakrabban keverik a kettőt, amennyiben a szótagok nehézségét – akár egyazon soron belül is – hol a fonetikai hosszúsággal, hol a nyelvtani-értelmi-információs hangsúllyal biztosítják”.²⁶ Ez összekötő kapocsnak tartható Nádasy és a Nyugat műfordítói között, bár más tekintetben, például műfordításai nyelvezetét illetően Nádasy egyáltalán nem tartható a nyugatosok követőjének, sőt, fordításai inkább ki-mondottan opponáló szándékkal születnek.²⁷

Nádasy arra is hivatkozik, hogy a színpadon elmondott szövegekben erőteljesebben érvényesíthető a jambikus hatás a hangsúly révén, hiszen a színészek a hangsúlyos szótagokat kiemelik majd, a hallgatókban pedig „jambus-érzés”²⁸ születik meg (egyfajta imitáció ez tehát, a nyugat-európai nyelvek mintájára). A hangsúllyal való játék lehet eseti (ilyenkor kontaminált rendszerről beszélhetünk), megvalósítható azonban a tisztán hangsúlyos jambus is. „Egy-egy jól elhelyezett hangsúly mintegy kijelöli a sor vagy a sorrész ritmusát.”²⁹ (Ennek a módszernek a hátulütője, hogy mivel a magyarban a hangsúly a szavak első szótagjára esik, ha nem keverjük a két módszert, s pusztán a hangsúlyra építünk, akkor két szótagosnál hosszabb szavakat nem helyezhetünk el a tisztán jambikus verssorban.) Két idézet a Szentivánéji álomból, Demetrius és Heléna párbeszédéből, Nádasy Ádám fordításában, melyekben a két rendszer kontaminálódik, egy-egy verslábat néha az időmérték, néha a hangsúly szerint érezhetünk jambikusnak:

Hát csalogatlak én? Teszem a szépet?

– U | U – | U – | U U | U – | U

Hát csalogatlak én? Teszem a szépet?

X 'X | X X | X 'X | 'XX | X 'X | X

Mert rosszul vagyok, ha csak rád tekintek

– – | – U | – U | – – | U – | U

Mert rosszul vagyok, ha csak rád tekintek³⁰

X 'X | X 'X | X 'X | X 'X | X X | X

Az *Isteni színjáték*, ahogy az olasz verselésben megszokott, a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása révén éri el a jambikus hatást:

chè io che 'l vidi, a pena il mi consento

X 'X | X 'X | X 'X | X 'X | X 'X | X

(Dante: *Inferno*, 25/48)³¹

²⁶ Nádasy Ádám: *A csökkenő költőiség. Tanulmányok, beszélgetések Shakespeare és Dante fordításáról*. Bp. 2021. 127.

²⁷ Nádasy fordításait a magyar fordítástörténet folyamatába elhelyezve értékeli Kőrösi Imre: Csak zenét ne. Kísérlet a magyar versfordítás megújítására. In: *Bonarum cultores artium*. A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának kutatói almanachja. A *Szellem és Tudomány* folyóirat különszáma. XI. évf. 2020. 365–373.

²⁸ Nádasy: *i. m.* 75.

²⁹ Nádasy: *i. m.* 74.

³⁰ Nádasy: *i. m.* 48. (Nádasy tanulmányában nem metrikai példaként szerepelnek.)

³¹ Dante Alighieri: *La Divina Commedia*. Firenze. 1942. 191.

Babits (bár a két verselési rendszer sokszor kontaminálódik nála), többnyire a hosszú és rövid szótagok váltakozására épít:

a kétkedés még tőlem is kitellne³²

U – | U – | – – | U – | U – | U

(Babits Mihály fordítása)

A két rendszer Nádasy fordításában is keveredik, de találunk nála példát tisztán hangsúlyos jambusokra is.³³ Az idézett sor Nádasy-féle megfelelőjét csak a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása révén érezzük jambikusnak, az időértékek szerint nem az:

mert én, bár láttam, alig hiszem el³⁴

– – | – – | U U | – U | U U |

mert én, bár láttam, alig hiszem el

X 'X | X 'X | X 'X | X 'X | X 'X

Két verselési rendszer kontaminálása finn módon

Azáltal, hogy a kontamináló módszer nagyobb teret kezd kapni a kortárs magyar műfordításokban, verselésük mintha a magyarral lehetőségeiben rokon, felhasználási módjaiban azonban a kulturális különbségekből adódóan nagyon is eltérő finn verseléshez kezdene hasonlítani. A finnben a magyarhoz hasonlóan megkülönböztethetők hosszú és rövid, ugyanakkor hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok is, ennek ellenére a magyar verselésben gyakori szimultaneitás módszere nem alakult ki. A kontaminálás azonban nem számít anomáliának, hibának, hiszen a finn hagyományos verselés, a Kalevala verselése is két verselési rendszer összekombinálásra épül. A Kalevala-vers egy, a fent idézettekhez hasonló metrikai alapokra építő kevert mértékű vers: két prozódiai tulajdonság, a hangsúly és az időérték is szerepet játszik benne. A Kalevala sorai trochaikusak, ám „a finn trocheus nem azonos a magyar időmértékes versek trocheusával”.³⁵ Tuomo Lahdelma meghatározásában a Kalevala-vers bonyolult kevertrendszer, „monimutkainen sekasysteemi”.³⁶ A Kalevala-sor négy ereszkedő egységből áll, ezek közül az elsőnek a szótag-száma szabadon variálható, 2–4 szótagból is állhat, a többi két szótagos. A trochaikus hangzás kialakításához a hangsúly és az időérték is hozzájárul. Mivel a főhangsúly a finnben is, akárcsak a magyarban, mindig a szó első szótagján van, a szókezdő szótagok elhelyezése mérvadó a hangzás szempontjából, ám önmagában a hangsúly nem elegendő, mert ezeknek a hangsúlyos szótagoknak az időértéke is számít: főhangsúlyú hosszú szótag csak emelkedő helyzetben lehet egy verslábban, ha viszont a főhangsúlyú szótag rövid, csak ereszkedő helyzetbe kerülhet a verslábban belül. A hangsúlytalan szótagoknál viszont a hosszúság, illetve rövidség nem számít,

³² Dante: *A Pokol*. Ford. Babits Mihály. Bp. 1913. 230.

³³ Nádasy: *i. m.* 229.

³⁴ Dante: *Isteni színjáték*. Ford. Nádasy Ádám. Bp. 2016. 208.

³⁵ Varga P. Ildikó: *Hiisi szarvasától a csodaszarvasig. A Kalevala magyar fordításai*. EME, Kvár 2010. 134.

³⁶ Lahdelma: *i. m.* 152.

a mi időmértékre vonatkozó szabályaink szerint tehát több lazítást is megengedő időmértékes verssorokról van szó. A szabályhoz igazodó sorok közt lehetnek tisztán időmértékes, szabályos trochaikus sorok is, de előfordulhat pl. 4 pirichiusból, vagyis csupa rövid szótagból álló sor is. A fentebb ismertetett szabályok mellett vannak mellékszabályok is, melyeknek érvényesülniük kell a Kalevala-versben (pl. a sor végén nem lehet egy szótagos szó), és a járulékos ritmusté-nyezők (köztük az alliteráció) is nagyon fontosak a hangzás kialakításában.³⁷ A Kalevala magyar fordítóinak többsége nem alkalmazza ezt a módszert, inkább a magyaros (ütemhangsúlyos) vagy az antikos (trochaikus), illetve a szimultán módszert választotta. „A kalevalai sor négy versláb- ból, minden versláb két szótagból áll, s ezek elseje hosszú, vagy ha rövid, legalább verstanilag súlyos, másika föltétlenül rövid. Az első versláb bővül egy vagy két szótaggal, tehát három vagy négy szótagból is állhat, de viszont egy szótagra is rövidülhet. Olyan szótag, amely akár magánhangzójánál, akár posztíójánál fogva hosszú, nem állhat a versláb ereszkedő részében, csak az elején” – foglalja össze Vikár a Kalevala-vers lényegét.³⁸ Hozzáteszi viszont, hogy a fordításában sokszor eltér ezektől a szabályoktól, „rövid szótagot tesz a versláb lüktetőjébe”,³⁹ s a betűrímekek helyett is sokszor végrímekeket használ, ill. megpróbálta a két rímelési típust egyesíteni.

Csepregi Márta a magyar Kalevala-fordításokat formai szempontból is összehasonlítva meg- állapítja, hogy a betűrímekek szempontjából Rác István és Sente Imre fordítása a legsikerültebb, a Kalevala trocheusait azonban (a szöveget egyébként verssorokra nem tördelő⁴⁰) „Sente Imre fordítása adja vissza a leghívebben”.⁴¹ A prózai tipográfia ellenére szó sincs prózafordításról, „a fordítás a legszigorúbb formai elvek szerint készült, ugyanis Sente arra törekedett, hogy az eredeti időmértékes verselést adja vissza”.⁴²

Sente fordítása verselés tekintetében azért is innovatív, mert egy új, a magyarban korábban nem működő rendszert hoz létre, hűen leképezve a Kalevala-vers kevert jellegét. Az alábbi idé- zetben a főhangsúlyú szótagokat kiemeltük, s a szótagok időértékét bejelöltük; ebből látható, hogy (az első verslábát leszámítva) a főhangsúlyú és egyben hosszú szótagok következetesen a trocheus első szótagjaként szerepelnek:

Vaka vanha Väinämöinen

| U U | – U | – U | – U |

kulki äitinsä kohussa

| – U | – U | U U | – U |

kolmekymmentä keseä,

| – U | – – | U U | U U |

yhen verran talviaki⁴³

³⁷ A verselés összefoglalását, a sortípusok rendszerezését lásd: Väinö Kaukonen: *A Kalevala születése*. Ford. Bereczki Gábor, Képes Géza. Bp. 1983. 89–103.

³⁸ Vikár Béla: *Magyarzatok a Kalevalához*. Bp. 1935. 29.

³⁹ Uo.

⁴⁰ „A prózai tipográfiával az eposz mese-, illetve regényszerűségét kívánja hangsúlyozni.” Csepregi Márta: „Válogatok vers javábul, gyönyörű dalokat gyűjtök”. A Kalevala magyar fordításairól. *Holmi* V. évf. 1993/10. 1465.

⁴¹ Csepregi: *i. m.* 1468.

⁴² Csepregi: *i. m.* 1465.

⁴³ I. runo, 289–292. sor.

| U – | – – | – U | U U |

Vénék véne Väinämöinent anyja hordozta hasában, hordta harminc nyáron által,

| – – | – U | – U | – – | | – U | – – | U U | – U | | – U | – – | – U | – U |

ugyanannyi hosszú télén

| U U | – U | – – | – U |

(Szente Imre ford.⁴⁴)

A főhangsúlyú szótagok Szente fordításában (pl. a véne vagy a hordozta szó első szótagja) emelkedő helyzetbe kerülnek a verslábbban (kivétel az első versláb, amely ilyen szempontból nem kötött), a főhangsúlyú rövid szótagok (pl. a hasában szó első szótagja) viszont ereszkedőbe. Ha összehasonlításképpen megnézzük, hogy oldotta meg korábban ugyanezt a szakaszt Vikár Béla, látható, hogy csak a kétütemű nyolcas szabályainak felel meg következetesen:⁴⁵

Komoly öreg Vejnemöjnen 4/4

U U | U – | – U | – U

Anyja méhét rójja régen, 4/4

– U | – – | – U | – U

Harminc nyara, hogy azt rójja, 4/4

– – | U U | U – | – U

Éppen annyi télszak óta⁴⁶ 4/4

– U | – U | – U | – U

Ha a finn Kalevala-verselés szabályai szerint vizsgáljuk Vikár idézett sorait, két helyen is hibát találunk: az első sor 3. szótagjánál és a harmadik sor 3. szótagjánál (az öreg és a nyara szavak első szótagjai), hiszen főhangsúlyú rövid szótagokról van szó, melyek a szabály ellenében emelkedő helyzetbe kerültek a verslábban belül. Ha az időmértékes verselés szabályai szerint nézzük, vannak ugyan trochaikus sorok (az idézet 2. és 4. sora ilyen), de nem következetes e tekintetben, hiszen vannak sorok, amelyek inkább jambikus hangzásúak. Varga P. Ildikó a Kalevala-versnek a magyarhoz igazítása kapcsán a versforma domesztikálásról beszél,⁴⁷ hangsúlyozva, hogy „a többnyire nyolc szótagból álló sorok (az eposzban vannak kilenc és tíz szótagból állóak is) a magyar 2×4-es felbontású, hangsúlyos verselés alkalmazására »csábította« a fordítókat, különösen a második Kalevala-fordítót, Vikár Bélát. A finn trochaikus sorból azonban hiányzik a cezúra, ami a hangsúlyos magyar verselésnek állandó velejárója”.⁴⁸

⁴⁴ Kalevala. Ford. Szente Imre. Szombathely. 2001. 9.

⁴⁵ „A nyolc szótagos sorok azonban a magyarul könnyen válnak kétütemű, hangsúlyos nyolcasokká, s ezt Szente elődei nem is nagyon bánták.” Csepregi: *i. m.* 1465.

⁴⁶ Kalevala. A finn nemzeti hősköltemény. Ford. Vikár Béla. Bp. 1943. 8.

⁴⁷ Barna Ferdinánd és Vikár „nem tett mást, mint honosította a finn versformát, amikor felező nyolcasokban fordította a finn eposz nyolc szótagos sorait”. Varga: *i. m.* 103.

⁴⁸ Varga P. Ildikó: Fordítói nézőpontok a finn Kalevala magyar átültetéseiben. *Erdélyi Múzeum* LXX. évf. 2008/1–2. 84.

Összegzés

A versforma megválasztását a műfordítók gyakran a nyelv természetével, az adott nyelv lehetőségeivel indokolják, ám a gyakorlat azt mutatja, hogy a lehetőségeken belül számos megvalósulási mód érvényesülhet, az irodalmi konvencióktól, a kulturális tradíciótól függően. Az antik költészet formahű fordításai a magyar nyelv lehetőségeiből adódóan tisztán megvalósíthatók ugyan, ám a fordítók a hosszú szótagokat nem egyszer hangsúlyosakkal helyettesítik. A jelenre a modern magyar költészet megváltozott verseszménye volt kihatással, mely leginkább a nyugat-európai mintákhoz igazodó jambikus verselésben nyert teret. A finn költészet példája, a magyar és finn metrikai tradíció összehasonlítása is arra hívja fel a figyelmünket, hogy a formakérdést nem csupán a nyelv lehetőségeinek, hanem a kulturális tradíciónak a függvényében is érdemes vizsgálnunk.

Form and Contamination in the History of Hungarian Translation

Keywords: traditional verse forms, translation, Hungarian translation history, contamination

The study deals with a key issue in the history of Hungarian literary translation: the choice of poetic form. The author examines the cultural connotations of the choice of poetic forms, deviations from schemata, intermediate stages, cases of suggestion of form, and the appearance of fidelity to form. She pays particular attention to the phenomenon of contamination, which is based on the combination of two versification systems (e.g. the poet replaces the long syllable with an accented syllable). Finnish has similar prosodic possibilities to Hungarian, but the cultural tradition has developed different verse forms. The Finnish Kalevala verse form is also mixed, but in a different way from the Hungarian mixed-form verse. The contamination method is also experimented with by contemporary Hungarian literary translators.